

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ IMPROVING THE SYSTEM OF PUNISHMENT OF JUVENILES

Камінський П.В.,

студент II курсу магістратури факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню системи покарань неповнолітніх. На основі аналізу законодавства, наукової літератури та статистичних даних обґрунтовано доцільність внесення змін до Кримінального кодексу України в частині видів покарань неповнолітніх, а саме передбачення в системі покарань неповнолітніх ще одного основного покарання – обмеження волі, а також можливості застосування громадських і виправних робіт із 14 років.

Ключові слова: покарання, система покарань, неповнолітні особи, кримінальна відповідальність.

Статья посвящена исследованию системы наказаний несовершеннолетних. На основе анализа законодательства, научной литературы и статистических данных обоснована целесообразность внесения изменений в Уголовный кодекс Украины в части видов наказаний несовершеннолетних, в частности введения в систему наказаний несовершеннолетних еще одного основного наказания – ограничения свободы, а также возможности применения общественных и исправительных работ с 14 лет.

Ключевые слова: наказание, система наказаний, несовершеннолетние лица, уголовная ответственность.

The article is devoted to the investigation of the system of punishment of minors. On the basis of the analysis of legislation, scientific literature and statistical data, the feasibility of introducing amendments to the Criminal Code of Ukraine in relation to the types of juvenile delinquency was substantiated. Namely, to provide for one more basic punishment in the system of punishment of juveniles, restriction of freedom. In addition, provision should be made for the use of community and correctional work of 14 years.

Key words: punishment, punishment system, minors, criminal liability.

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх була і залишається важливою проблемою сьогодення, адже вона жаклива тим, що вчинення дитиною злочину значною мірою визначає її подальше життя, впливає на її ціннісні орієнтири. Злочинність неповнолітніх є індикатором морального і соціального «здоров'я» суспільства, його здатності до вирішення кримінально-правових конфліктів такими способами, які забезпечують ресоціалізацію осіб, котрі не досягли вісімнадцятирічного віку, повернення їх у позитивно орієнтований до правових принципів держави соціум. Саме тому запобіганню злочинності неповнолітніх приділяється особлива увага в рамках політики держави.

З урахуванням вікових особливостей неповнолітніх законодавець повинен здійснювати діяльність у напрямі закріплення на законодавчому рівні ефективних засобів кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників. Важливе значення в системі таких заходів має покарання.

Проблеми й особливості покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, залишаються одними з найважливіших питань у боротьбі зі злочинністю неповнолітніх, адже саме від ефективності застосування як основного, так і додаткового покарання як важливого інструменту кримінально-правової політики держави залежать результати впливу на злочинність неповнолітніх.

Стан дослідження. У науці кримінального права система покарань неповнолітніх є предметом дослідження багатьох науковців, а саме Л.В. Багрії-Шахматова, М.І. Бажанова, Н.Л. Березовської, В.М. Бурдіна, В.О. Глушкова, Н.О. Гуторової, Т.А. Денисової, В.О. Меркулової, Н.А. Мирошніченко, Н.М. Мирошніченко, І.С. Ноя, О.М. Омельчука, В.І. Осадчого, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, М.Д. Шаргородського, М.І. Хавронюка, Н.С. Юзікової та ін. Однак чимало питань залишаються малодослідженими.

Метою статті є виокремлення проблемних питань у частині системи покарань неповнолітніх і надання пропозицій щодо шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. У Кримінальному кодексі України (далі – КК України) враховано вікові особливості неповнолітніх і встановлено обмеження в частині видів покарань, які застосовуються до осіб, котрі не досягли

18 років. Ст. 98 КК України визначає, що до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк. Згідно з ч. 2 цієї статті до неповнолітніх як додаткові види покарання можуть бути застосовані штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Найсудовішим щодо неповнолітніх видом покарання є позбавлення волі на певний строк. За загальним правилом, покарання у вигляді позбавлення волі не може призначатися неповнолітнім, які вперше вчинили злочини, що належать до категорії злочинів невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 102 КК України). У Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» ч. 2 ст. 102 КК України виключено.

Практика застосування покарання до неповнолітніх засвідчує, що до неповнолітніх у віці з 14 років, визнаних винними у вчиненні злочину, суд із усіх передбачених покарань може застосувати, зазвичай, лише позбавлення волі. Так, законодавець передбачив п'ять основних видів покарання, однак за рівнем репресивної дії (арешт, позбавлення волі) вони не відповідають характеру і ступеню суспільної небезпеки більшості злочинів, вчинених неповнолітніми, або не можуть бути призначені їм за особистими ознаками (штраф, виправні роботи). Таким чином, залишається практично один вид покарання – позбавлення волі на певний строк. Крім того, громадські роботи, виправні роботи, арешт не застосовуються до осіб, котрі не досягли 16-літнього віку. Ця проблема гостро торкається, насамперед, осіб, яким ще не виповнилося 16 років і яким за чинним КК України суд може застосувати лише штраф і позбавлення волі на певний строк. Частота застосування судом до таких осіб штрафу здебільшого дуже мала. Тобто залишиться лише позбавлення волі на певний строк, що може бути призначене без винятку в т. ч. і неповнолітнім із 14 років.

Для прикладу проаналізуємо крадіжку, адже цей злочин доволі часто вчиняють неповнолітні особи. Так, за ст. 22 КК України відповідальність за крадіжку (ст. 185 КК) передбачена з 14 років.

Ч. 1 ст. 185 КК України передбачає, що крадіжка, тобто таємне викрадення чужого майна, карається штрафом від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від 80 до 240 годин, або виправними роботами на строк до 2 років, або арештом на строк до 6 місяців, або позбавленням волі на строк до 3 років. Так, штраф відповідно до ст. 99 КК України застосовується лише до неповнолітніх, котрі мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Громадські та виправні роботи згідно зі ст. 100 КК України можуть бути призначені неповнолітньому лише у віці від 16 до 18 років. Арешт за ст. 60 КК України застосовується також лише з 16 років. Таким чином, до неповнолітньої особи, яка вчинила крадіжку у віці з 14 до 16 років, за відсутності у неї самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, з передбачених у санкції чотирьох альтернативних покарань суд може застосувати лише позбавлення волі на певний строк.

Крім того, відповідно до даних судової статистики саме позбавлення волі найчастіше призначається неповнолітнім особам. У 2013 р. за вчинення злочину було засуджено до позбавлення волі 1 200 неповнолітніх, до громадських робіт – 355, до штрафу – 268, арешту – 38, виправних робіт – 2 особи. У 2014 р. позбавлення волі було призначено 725 неповнолітнім особам, громадські роботи – 282, штраф – 365, арешт – 34, виправні роботи – 1 особі. У 2015 р. позбавлення волі на певний строк суди застосували до 585 неповнолітніх осіб, громадські роботи суди призначили 305 неповнолітнім, штраф накладено на 387 осіб, арешт застосовано до 30 підлітків. У 2016 р. позбавлення волі призначено 495 неповнолітнім, громадські роботи – 287, штраф накладено на 316, арешт застосовано до 33 підлітків [1]. Аналіз вказаних статистичних даних дає можливість зробити висновок, що стабільно високий показник призначення неповнолітнім саме позбавлення волі, інші основні покарання призначаються рідше.

Н.Л. Березовська слушно зазначає, що для неповнолітніх 16–18 років ситуація дещо покращена. До таких осіб за тих же умов можуть бути застосовані штраф, громадські роботи та, якщо особа працює або навчається, виправні роботи, арешт. Якщо підстав для сплати штрафу не буде й особа не працює та не навчається, залишаються громадські роботи, передбачені в санкціях Особливої частини КК України вкрай рідко, та, знову ж таки, позбавлення волі на певний строк. Враховуючи вказане, погоджуємося з ученою, що система покарань для повнолітніх громадян є більш гуманною, ніж система покарань неповнолітніх [2, с. 442].

Крім того, Н.С. Юзікова зауважує, що у судовій практиці виникають труднощі у призначенні кримінального покарання неповнолітнім за обставин, що ускладнюють чи унеможливають його призначення, тому виявляється доцільним внести такі зміни до Загальної частини КК України: 1) у разі застосування санкцій майнового характеру до неповнолітніх передбачити у ст. 99 КК можливість застосовувати ч. 4, 5 ст. 53 КК із певного розрахунку або з розстрочкою виплати окремими частинами строком до 5 років; 2) виходячи з доцільності призначеної міри покарання та подальшої можливості виховання й соціальної реабілітації неповнолітнього, не порушуючи принципу індивідуалізації кримінального покарання, передбачити у ч. 1 ст. 99 КК повну або часткову сплату грошової суми штрафу батьками (усиновителями), піклувальниками або іншими особами за їх згодою; 3) застосовувати до осіб, які вчинили злочин у віці до 16 років, штраф, громадські та виправні роботи з 14 років (ст. 100, 99, ч. 2 ст. 57 КК) [3, с. 30].

Слід звернути увагу на можливість застосування до неповнолітніх осіб такого виду покарання, як обмеження волі. Н.А. Мирошніченко зазначає, що неможливо пого-

дитися з законодавцем стосовно обмеження кола осіб у разі застосування такого виду покарання, як обмеження волі, а саме щодо неповнолітніх віком із 16–18 років і жінок, котрі мають дітей віком до 14 років. Неповнолітні з 16 років можуть виконувати деякі види робіт і бути корисними для суспільства [4].

Обмеження волі слід розглядати насамперед як альтернативу покаранню у виді позбавлення волі. З огляду на специфіку вітчизняного трудового законодавства варто передбачити можливість залучення до продуктивної праці засуджених до обмеження волі неповнолітніх. Основними засобами виправного впливу на неповнолітніх, засуджених до обмеження волі, повинні стати не стільки праця, роль якої не применшується, як загально-освітнє, професійно-технічне навчання й соціально-виховна робота за відсутності строгої ізоляції засудженого від соціального середовища. Саме тому виправданим є передбачення законодавчої можливості призначати неповнолітнім особам із 16 років вказаний вид покарання. Подібне вирішення питання сприяло б більш глибокій індивідуалізації покарання неповнолітніх і певною мірою усунуло б негативні наслідки масового застосування до неповнолітніх позбавлення волі, сприяло б їх успішній соціальній адаптації.

Ефективним видом покарання неповнолітніх є громадські роботи, широке застосування яких в умовах кризової соціально-економічної ситуації дозволило б зайняти значну масу неповнолітніх засуджених суспільно корисною працею, а також одержати певний економічний ефект на благо суспільства. Водночас, не дивлячись на низку переваг, громадські роботи рідко застосовуються до неповнолітніх злочинців. Тому необхідно вжити заходів для розширення можливостей їх застосування.

Згідно зі ст. 100 КК України виправні роботи призначаються неповнолітньому у віці від 16 до 18 років. Одним із основних засобів впливу на засудженого до виправних робіт є праця та виховний вплив трудового колективу. Основним обмеженням, що входить до змісту покарання у виді виправних робіт, є майнове стягнення. У цій частині виправні роботи подібні до такого виду покарання, як штраф.

Обсяги застосування виправних робіт, які довгий час вважалися основною альтернативою позбавленню волі неповнолітніх, в останні роки різко пішли на спад, що пояснюється низкою причин. Так, вони можуть бути призначені лише працюючим особам, котрі на момент винесення вироку досягли 16-річного віку. Крім того, надзвичайно серйозною перешкодою широкого застосування виправних робіт є високий рівень безробіття серед молоді. В умовах економічної кризи в Україні рівень залучення до праці неповнолітніх осіб є низьким. Так, за даними Державної служби статистики України, рівень зайнятості населення у віці від 15 до 24 років у 2017 р. становив 32,5% [5]. З огляду на положення ч. 2 ст. 100 КК України, яка передбачає відбуття виправних робіт лише за місцем роботи засудженого, ця обставина обмежує їх застосування щодо неповнолітніх. Зазначені обставини послужили підставою для пропозицій щодо виключення цього виду покарання з КК України.

Нині науковцями активно обговорюється питання про незначну ефективність і недоцільність призначення виправних робіт. Думки з цього приводу розділилися.

Так, В.М. Бурдін зазначає, що в умовах господарської діяльності, заснованої переважно на приватній власності, застосування покарання у виді виправних робіт втрачає свою актуальність, а правообмеження, які входять до цього покарання, можуть бути успішно включені до змісту інших, більш ефективних покарань: виховний вплив на засудженого неповнолітнього можна здійснити шляхом його залучення до громадських робіт, а майнові стягнення – у виді штрафу [6, с. 169].

У свою чергу, Н.Л. Березовська на підставі проведеного нею аналізу дійшла висновків щодо обґрунтованості позицій науковців, які схиляються до необхідності існування покарання у виді виправних робіт [7, с. 13]. Також вчена зазначає про доцільність більш широкого застосування покарання у виді виправних робіт до неповнолітніх злочинців в Україні. У свою чергу, відповідно до ст. 51 Кодексу законів про працю тривалість робочого часу для працівників віком від 16 до 18 років становить 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул) – 24 години на тиждень. Таким чином, законодавством передбачено можливість працевлаштування за згодою батьків або осіб, котрі їх замінюють, із 14 років, тому вважаємо, що немає ніяких законодавчих обмежень щодо можливості застосування до неповнолітніх правопорушників із 14 років громадських і виправних робіт.

Висновки. Аналіз положень чинного кримінального законодавства, практики його застосування та позицій науковців дає можливість зробити висновок, що сьогодні назріла необхідність внесення змін до КК України в частині видів покарань, які застосовуються до неповнолітніх. Враховуючи не виправдане широке застосування позбавлення волі на певний строк до неповнолітніх, необхідним є вжиття заходів, спрямованих як на скорочення застосування цього виду покарання, так і на активізацію застосування альтернативних покарань. Слід передбачити в системі покарань неповнолітніх ще одне основне покарання – обмеження волі. Крім цього, передбачити можливість застосування громадських і виправних робіт із 14 років. За таких змін система покарань неповнолітніх набуде нового, якісного характеру, що дозволить правозастосувачеві дійсно проявити принципи індивідуалізації, справедливості та доцільності у застосуванні кримінального закону під час призначення покарання неповнолітньому правопорушнику.

Для реалізації вказаних пропозицій вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до КК України:

«Стаття 61. Обмеження волі

3. Обмеження волі не застосовується до вагітних жінок, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів першої і другої групи.

Стаття 98. Види покарань

1. До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) обмеження волі;
- 6) позбавлення волі на певний строк.

Стаття 100. Громадські та виправні роботи

1. Покарання у виді громадських робіт особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк від 30 до 120 годин і полягає у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання такого виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

2. Покарання у виді виправних робіт особам, котрі не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене за місцем роботи на строк від 2 місяців до 1 року.

3. Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 5 до 10 відсотків.

Стаття 101-1. Обмеження волі

1. Обмеження волі може бути призначене неповнолітньому у віці від 16 до 18 років та полягає у триманні неповнолітнього в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за ним нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці.

2. Обмеження волі встановлюється на строк від 6 місяців до 3 років».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції. URL: <http://www.scourt.gov.ua>.
2. Березовська Н.Л. Деякі аспекти покращення системи покарань неповнолітніх. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 439–446.
3. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні : автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 38 с.
4. Мирошніченко Н.А. Пропозиції щодо вдосконалення кримінального кодексу України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 5. С. 176–181.
5. Молодь на ринку праці / Державна служба зайнятості. *Статистичний збірник «Ринок праці України – 2017»*.
6. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2004. 240 с.
7. Березовська Н.Л. Покарання, пов'язані з виправно-трудоим впливом, що застосовуються до неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2010. 18 с.